

પાઠ 8. આર્થિક સુધારા



→ પ્રસ્થાવના :

સ્વતંત્ર ભારતનો આર્થિક વિકાસ કરવા અને આર્થિક અને સામાજિક પડકારો હતા. તેથી ભારતે મિશ્ર અર્થતંત્રવાળી અર્થવ્યવસ્થા સ્વીકારી. જેમાં સમાજવાદી ઢબની સમાજરચનાને વધુ મહત્વ આપ્યું.

1947 થી 1990 ના સમયગાળામાં અપનાવેલી વ્યુહરચના ખામીયુક્ત હતી અને રાજ્ય સરકારે વધુ પડતા અંકુશો મુક્યા હતા. તેથી આયોજનના આર્થિક ઉદ્દેશો સિદ્ધ ન થયા હતા.

આ નીતિને કારણે ભારતની વેપારની તુલામાં ખાધ જોવા મળી હતી. જેથી વિદેશી ચલણની તંગી પડતા ભારતે વિકસેત દેશો અને આંતરરાષ્ટ્રીય નાણા ભંડોળ(IMF) પાસેથી નાણાકીય સહાય મેળવવાની ફરજ પડી. જેના માટે તેમણે ભારતની આર્થિક નીતિમાં પરિવર્તન અને રાજ્યના અંકુશોમાં ઘટાડો કરવાની માંગ કરી. માટે ભારતે 24મી જુલાઈ, 1991ના રોજ આર્થિક સુધારા અમલમાં મુકવા સંસ્થાગત અને કાયદાકીય ફેરફારો કર્યા.

પ્રશ્ન 1 - આર્થિક સુધારાનો અર્થ આપી તેના હેતુ જણાવો.

‘રાજ્યના અંકુશોવાળી અર્થવ્યવસ્થાને બજાર આધારિત મુક્ત અર્થવ્યવસ્થા તરફ લઈ જવા તથા મિશ્ર અર્થવ્યવસ્થામાં જાહેર ક્ષેત્રનો વ્યાય ઘટાડી ખાનગી ક્ષેત્રનો વ્યાય વધારવા ભારતમાં 1991માં આર્થિક કાયદાઓ બદલવામાં આવ્યા અને આર્થિક નીતિનું પરિવર્તન થયું. જે આર્થિક સુધારા તરીકે ઓળખાય છે.’

→ હેતુ :

1. ભારતની વિપુલ કુદરતી સંપત્તિ તથા માનવસંપત્તિનો આર્થિક વિકાસમાં ઉપયોગ થાય તે માટે ખાનગી અને વિદેશી મુદીરોકાણને વધુ પ્રોત્સાહન આપવા,

2. દેશના સંશાધનોનો(સંપત્તિ) વધુ કાર્યક્ષમ અને મહત્તમ ઉપયોગ કરવા,

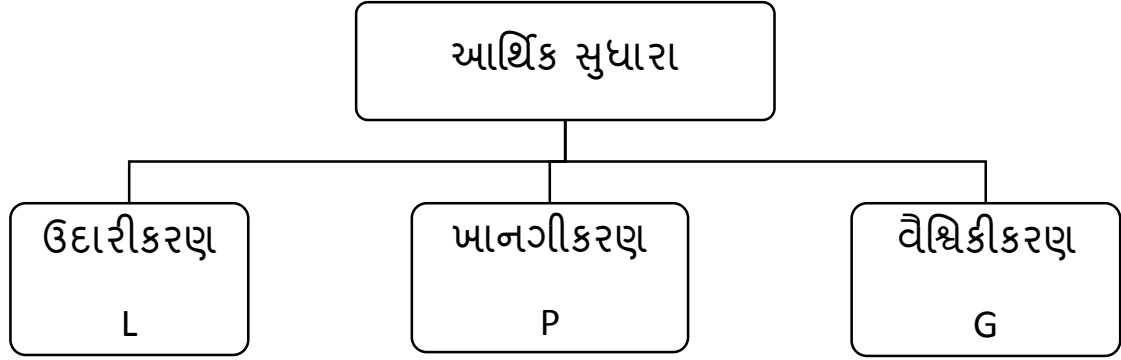
3. રાજ્યના ખર્ચના ઘટાડો કરવો અને જાહેર ક્ષેત્રના ખાનગીકરણને લીધે પાછા મળેલા નાણાનો પ્રજાકલ્યાણ માટે ઉપયોગ કરવો,

4. દેશને રાષ્ટ્રીય આવક અને રોજગારી તથા નિકાસ કમાણીમાં વધારો કરવો,

5. દેશને આર્થિક ક્ષેત્રે વધુ સ્પર્ધાત્મક બનાવવા,

6. લાંબાગાળે દેશનો આર્થિક વિકાસ અને વૃદ્ધિદર સતત વધારવા.

ઉપરોક્ત હેતુ સિદ્ધ કરવા 1991 થી ભારતમાં ત્રણ પાસામાં આર્થિક પરિવર્તન કરવામાં આવ્યું. જે નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય.



પ્રશ્ન 2 – ઉદારીકરણનો અર્થ આપી તેને લીધે ભારતમાં આવેલા પરિવર્તનો જણાવો.

‘રાજ્ય અંકુશિત અર્થવ્યવસ્થામાં ખાનગી સાહસ વ્યક્તિગત નિર્ણયોનું સ્વાતંત્ર્ય, બજાર પરિબળો દ્વારા આર્થિક નિર્ણયનો વ્યાય વધે અને રાજ્યનો હસ્તક્ષેપ ઘટે તેને ઉદારીકરણ કહે છે.’

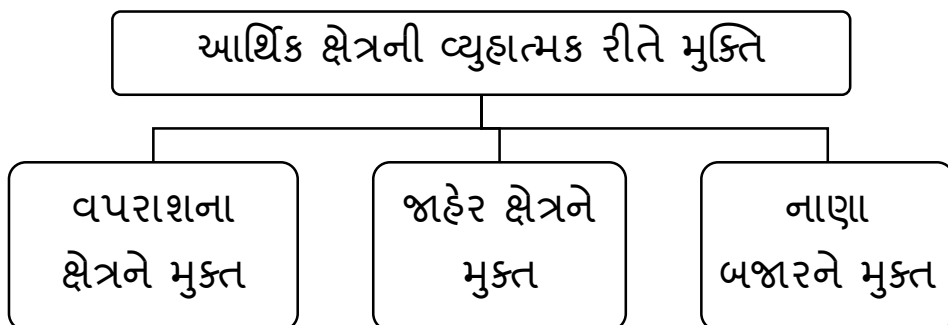
‘લોકોના આર્થિક વ્યવહારમાં સરકાર દ્વારા મુકવામાં આવતા અંકુશો, નિયંત્રણો અને અવરોધોમાં કરવામાં આવતો ઘટાડો એટલે ઉદારીકરણ.’

→ ઉદારીકરણ માટેના પગલા :

1. અર્થતંત્ર પરના રાજ્યના અંકુશો ઘટતા જાય છે.
2. આર્થિક નિર્ણયની પ્રક્રિયામાં બજારના માંગ-પુરવઠાના પરિબળોની અસર વધતી જાય છે.
3. તબક્કાવાર જાહેર ક્ષેત્રમાં ખાનગી ક્ષેત્રને પ્રવેશવા દેવાય છે.
4. દેશના ઉદ્યોગોને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્પર્ધા સામે અપાતું નીતિગત લક્ષણ ક્રમશઃ ઘટે છે. એટલે કે રાજ્ય દેશના ઉદ્યોગો અને વિદેશી ઉદ્યોગો બાબતે તટસ્થ બને છે.

→ ભારતમાં ઉદારીકરણની પ્રક્રિયા :

- ભારત સરકારે ઉદારીકરણ તબક્કાવાર અપનાવ્યું છે. જેમાં
 - (i) દેશના ઉત્પાદકો અને મુડીરોકાણકર્તા માટેના નિયમો હળવા કર્યા.
 - (ii) વિદેશી મુડીરોકાણ માટે છુટ આપી.
 - (iii) આર્થિક ક્ષેત્રને વ્યુહાત્મક રીતે મુક્ત કર્યું.



- ઉદારીકરણના અમલ માટે આર્થિક કાયદામાં પરિવર્તન કરવું પડ્યું. જેના માટે સંસદે નીચે મુજબ પરિવર્તન કર્યું.

(1) MRTP ACT(1969) નું Competition Act(2002) માં રૂપાંતર કર્યું હતું.

(2) FERA(1973) માંથી Regulation શબ્દ હટાવીને Mangement શબ્દ મુકવામાં આવ્યો. એટલે કે FERA(1973) નું FEMA(1999) માં રૂપાંતર થયું.

(3) ઔદ્યોગિક નીતિમાં મોટા પરિવર્તનો કરવામાં આવ્યા.

જેમ કે,

(i) જાહેર ક્ષેત્ર માટે અનામત ઉદ્યોગની સંખ્યા 18 મી ઘટાડોને 3 કરી.

(ii) નાના પાયાના ઉદ્યોગ માટે મુડીરોકાણની મર્યાદા વધારી. જેથી નવીનીકરણ કરી શકાય.

(4) વિદેશી મુડીરોકાણ સરળ કરવા આર્થિક ક્ષેત્રે ‘આપમેળે પરવાના’ની જોગવાઈ કરવામાં આવી.

(5) રાજકોષીય નીતિ, વ્યાપાર નીતિ અને આયાત-નિકાસ નીતિ દ્વારા રાજ્યએ બજાર પરિબલોને આર્થિક નિર્ણયની પ્રક્રિયામાં વધારે મહત્વ આપ્યું.

સબસીડી ખર્ચમાં ઘટાડો કરાયો, આયાત-નિકાસ પરવાના નીતિ હળવી કરાઈ અને હુંડિયામણ દરને વધુ મુક્ત કરવામાં આવ્યું.

પ્રશ્ન 3 ખાનગીકરણનો અર્થ આપી તેની પ્રક્રિયા સમજાવો.

ખાનગીકરણ એટલે ઔદ્યોગિક માલિકીનું જાહેર ક્ષેત્રમાંથી ખાનગીક્ષેત્રમાં હસ્તાંતરણ.

રાજ્ય સરકાર દેશના જાહેર ક્ષેત્રના ઉદ્યોગોની માલોકી અને સંચાલન સંપૂર્ણપણે અથવા અંશતઃ રૂપે ખાનગીક્ષેત્રને સોંપે તે પ્રક્રિયા એટલે ખાનગીકરણ.

→ ભારતમાં ખાનગીકરણની પ્રક્રિયા :

(1) વિમુડીકરણ દ્વારા

(2) જાહેરક્ષેત્ર માટે અનામત ઉદ્યોગોની સંખ્યા ઘટાડી ખાનગી ક્ષેત્રનો વ્યાપ વધારવો.

(3) જાહેર અને ખાનગી સંયુક્ત ક્ષેત્રના એકમો સ્થાપીને.

(1) વિમુડીકરણનો અર્થ અને તેની પ્રક્રિયા :

વિમુડીકરણ એટલે જાહેરક્ષેત્રના ઉદ્યોગમાંથી રાજ્ય પોતાનો ફાળો ઓછો કરીને કે પાછો ખેંચીને ખાનગીક્ષેત્રને વહેંચે જેને વિમુડીકરણ કહેવાય.

- વિમુખીકરણની પ્રક્રિયા ત્રણ રીતે દર્શાવી શકાય :

A) માલિકી દ્વારા :

જાહેર ક્ષેત્રના તમામ શેર ખાનગીક્ષેત્રને વહેંચી તેનું સંપૂર્ણ હસ્તકરણ કરે.

જાહેર ક્ષેત્રના કેટલાક શેર ખાનગીક્ષેત્રને વેંચી સરકારનું વર્ચસ્વ ચાલું રાખવું.

(નાના પાયાનું વિમુડીકરણ અને મોટા પાયાનું વિમુડીકરણ)

B) રાજ્ય હસ્તકના અંકુશિત ક્ષેત્રમાં ખાનગીક્ષેત્રને રોકાણ દ્વારા પ્રવેશની છુટ આપવી.

C) જાહેર ક્ષેત્રના એકમોને આર્થિક નિર્ણયો લેવામાં વધુ સ્વાયત્તા આપવી.

(2) રાજ્ય કેટલાક ઔદ્યોગિક એકમની માલિકી ધરાવે તેમ કેટલાક ક્ષેત્ર પર અંકુશ પણ રાખે છે. આવા ક્ષેત્રમાં ખાનગી રોકાણકારોને પ્રવેશવા માટે પ્રતિબંધ હોય છે. રાજ્ય હસ્તકના ખાનગી રોકાણકારોને કામ કરવાની છુટ અપાય છે. જેમ કે, બેન્કિંગ, શિક્ષણ, આરોગ્ય, સંદેશા વ્યવહાર વગેરે.

(3) આઝાદી બાદ જાહેર ક્ષેત્રનું વિસ્તરણ થયું હતું. જેમ કે, 21 માર્ચ 1951માં રાજ્ય હસ્તકના પાંચ ઉદ્યોગો હતા. જે વધીને 1990માં 233 થયા. 1991થી ભારતે તેમાં ઘટાડો શરૂ કર્યો. માર્ચ, 2010માં 217 થયા અને 2015માં 300 થયા. પરંતુ જુના ઉદ્યોગમાંથી વિમુક્તિ કરણ શરૂ હતું.

(4) જાહેર ક્ષેત્ર માટે અનામત રાખવામાં આવેલા ક્ષેત્ર ખાનગી મુડી રોકાણ માટે ખુલ્લા મુકવામાં આવ્યા.

પ્રશ્ન 4 – વૈશ્વિકીકરણનો અર્થ આપી તેના મહત્વની બાબતો જણાવો.

વૈશ્વિકીકરણ એટલે દેશના અર્થતંત્રને વિશ્વના અર્થતંત્રને સાથે વધુને વધુ સાંકળવાની પ્રક્રિયા.

વૈશ્વિકીકરણ કરવા ભારતે ચીજવસ્તુ, સેવા, મુડી, માનવસંસાધન, ટેકનોલોજી, કુદરતી સાધનો જેવા ક્ષેત્રમાં રાજ્ય મુકેલા અંકુશો ક્રમશઃ દૂર કર્યા જેના માટે સરકારે આર્થિક આત્મનિર્ભરતાની નીતિ અપનાવી.

→ વૈશ્વિકીકરણની પ્રક્રિયા :

“IMF દ્વારા તેના વધારે પડતા એવા નીચે દબાયેલા વિકસતા દેશને તેનની સર્વક્ષણાત્મક આર્થિકનીતિ બદલવાની ફરજ પાડી તેથી ભારતે મુક્ત આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારને પ્રોત્સાહન આપતી નીતિ સ્વીકારી. જેના પરિણામે વૈશ્વિકીકરણની શરૂઆત થઈ.”

→ મહત્વની બાબતો :

1. આયાત-નિકાસ પરના નીતિ ખડવી કરવામાં આવી.
2. 1995માં ભારતે World Trade Organization (WTO) નું સભ્યપદ સ્વીકારી તેના નિયમોનું પાલન કરવું.
3. ભારતે પરિવર્તનશીલ વિનિમય દરનો સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો જેથી ભારતના રૂપિયાનું મુલ્ય વેપાર દ્વારા નિર્ધારિત થતું ગયું.
4. દેશના અર્થતંત્રમાં સીધા વિદેશી મુડીરોકાણને ક્ષેત્રવાર અને તબક્કાવાર વધુને વધુ મુક્ત બનાવવામાં આવ્યું.
5. ભારતીય ઉદ્યોગકારો અને રોકાણકારોને બીજા દેશો સાથેના આર્થિક વ્યવહારો માટે વધુ મુક્તિ આપવામાં આવી.
6. દેશના અને વિદેશના ઉત્પાદકો, વેપારીઓ અને રોકાણકાર માટે રાજ્ય સરકારે તટસ્થનીતિ અપનાવી.
7. વિશ્વના અન્ય દેશો સાથે સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક આદાનપ્રદાન વધારો થઈ રહ્યો છે.

પ્રશ્ન 5 – ભારતમાં 1991થી કરવામાં આવેલા આર્થિક સુધારાની અસરો જણાવો.

1991થી કરવામાં આવેલા ઉદારીકરણ, વૈશ્વિકીકરણ અને ખાનગીકરણની અસરો નીચે મુજબ બે ભાગમાં વહેંચી શકાય.

A) સાનુકુળ / હકારાત્મક અસરો :

- દેશના ગ્રાહકોને આંતરરાષ્ટ્રીય ગુણવત્તાવાળી વસ્તુઓ સહેલાઈથી સસ્તા દરે મળતી થઈ.
- દેશના હંડિયામણ ભંડોળમાં વધારો થયો.
- દેશની કુલ નિકાસોમાં વધારો થયો.
- રાજ્યના વિદેશી દેવાનો બોજ ઘટ્યો અને સીધા વિદેશી મુડીરોકાણમાં વધારો થયો.
- મોટા પાયાના રોકાણ દ્વારા ખાનગીક્ષેત્રનો વિકાસ થતા ઉત્પાદન અને રોજગારીમાં વધારો થયો.
- ઉત્પાદનના સાધનોની ગતિશીલતામાં વધારો થયો.
- રાજ્યના અંકુશ અને મુડીની અછતને કારણે ઉપેક્ષા પામેલા ક્ષેત્રમાં ખાનગી મુડીરોકાણ વધ્યું.
- વસ્તુ અને સેવાની અછતમાં ઘટાડો થયો અને વિવિધતા વધી. અન્ય દેશ સાથેના સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક સંબંધ મજબૂત બન્યા.

B) પ્રતિકુળ / નકારાત્મક અસરો :

- વૈશ્વિકીકરણને લીધે બહુરાષ્ટ્રીય કંપનીના આગમનથી દેશના નાના પાયાના અને ગૃહ ઉદ્યોગોને ભારે નુકસાન થયું.
- ખાનગીકરણની સાથે વૈશ્વિકીકરણ થતા દેશના ઉત્પાદકો કાર્યક્ષમ બને તે પહેલા જ આંતરરાષ્ટ્રીય હરિક્ષાઈનો સામનો કરવો પડ્યો.
- જાહેર સેવાનું ખાનગીકરણ થયું અને સબસીડીમાં ઘટાડો થયો. પરિણામે જાહેર સેવા અને પાયાની સુવિધા મોંઘી બની.
- ભારતીય ચલણનું નિર્ધારણ બજારના પરિબલોથી થવાથી તેના મુલ્યમાં વધુ પ્રમાણમાં પરિવર્તન આવે છે. જેથી વેપાર કરતી ભારતીય કંપનીને નુકસાન થયું હતું.
- બહુરાષ્ટ્રીય કંપની અને મોટી કંપનીઓ સસ્તા દરે વધુ પુરવઠો ભારતીય અર્થતંત્રમાં ઠાલવ્યો.
- WTO ના ગુણવત્તાનો ઊંચા ધોરણો નક્કી કરતા ભારતની કેટલીક ખેતપેદાશોના નિકાસ માટે પડકાર ઊભો થયો.
- ખાનગીકરણથી વધુ ઉદ્યોગો સ્થપાતા રસ્તા, વીજળી, પાણી જેવી પાયાની સુવિધાની અછત વર્તાય હતી.

પ્રશ્ન 6 – વિદેશી મુડીરોકાણના પ્રકારો જણાવો.

➔ વિદેશી મુડીરોકાણના બે પ્રકારો નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય.

(1) વિદેશી સંસ્થાકીય મુડીરોકાણ(FII) :

વિદેશી સંસ્થાકીય મુડીરોકાણને અંગ્રેજીમાં Foreign Institution Investment કહે છે.

‘જ્યારે વિદેશી રોકાણ કર્તા વસ્તુ કે સેવાના ઉત્પાદનમાં ફેક્ટરી કે ધંધાની સ્થાપના કરવાને બદલે દેશના નાણા બજાર, મુડી બજારમાં શેર કે બોન્ડની ખરીદી કરી રોકાણ કરે તેને વિદેશી સંસ્થાગત મુડી-રોકાણ કહે છે.’

આ રોકાણકર્તાએ વિદેશી સંસ્થાગત રોકાણકાર તરીકે નોંધણી કરાવવી જરૂરી છે. જેમાં તે સરકારે નક્કી કરેલા પ્રમાણમાં જ રોકાણ કરી શકે છે.

આવા રોકાણ વિદેશી બેંક, વીમા કંપની અને મ્યુચઅલ ફંડમાં થતા હોય છે.

આવા રોકાણો જેટલા ઝડપથી દેશમાં આવે છે. એટલી જ ઝડપથી પાછા પણ લેવાતા હોવાથી અર્થતંત્રમાં અસ્થિરતાનું જોખમ રહેલું છે.

(2) પ્રત્યક્ષ વિદેશી મુડીરોકાણ (FDI) :

પ્રત્યક્ષ વિદેશી મુડીરોકાણને અંગ્રેજીમાં Foreign Direct Investment કહે છે.

‘જ્યારે વિદેશી વ્યક્તિ, સંસ્થા કે કંપનીઓ દેશના અર્થતંત્રમાં વસ્તુ કે સેવાનું ઉત્પાદન કે વેચાણના ક્ષેત્રમાં સીધું મુડીરોકાણ કરે તેને પ્રત્યક્ષ વિદેશી મુડીરોકાણ કહે છે.’

આ પ્રકારે કંપની, ફેક્ટરી કે ઉદ્યોગ-ધંધાની પોતે સ્થાપના કરે કે સીધી ભાગીદારી કરી સંચાલનમાં કાબુ મેળવે છે.

પ્રશ્ન 7 - પ્રત્યક્ષ વિદેશી મુડીરોકાણનું સ્વરૂપ સમજાવો. (2 માર્ક)

- સંસ્થાગત રોકાણના સ્વરૂપમાં હોય છે.
- યંત્ર, કાચો માલ કે સંપત્તિના સ્વરૂપમાં હોય છે.
- દેશમાં નવી ટેકનોલોજીના સ્વરૂપે હોય છે.
- કાર્ય સંસ્કૃતિ સ્વરૂપે હોય છે.

પ્રશ્ન 8 - ભારતમાં વિદેશ વ્યાપારનીતિ સામેના પડકારો સમજાવો. (3 માર્ક)

- (1) આંતરરાષ્ટ્રીય સ્પર્ધા સામે દેશના ઉદ્યોગોને રક્ષણ આપવા માટે આયાત પર અંકુશ આખવાનો પડકાર.
- (2) દેશના ઉદ્યોગોમાં ઉત્પાદન વધારવા કઈ નીતિ અપનાવવી તથા આયાત અવેજીકરણ માટે ટેકનોલોજી યંત્ર, પુરક યંત્રો તથા સંશાધનોની આયાતનું પ્રમાણ નક્કી કરતું.
- (3) વિદેશી હુંડિયામણ બચાવવા બિનજરૂરી વસ્તુની આયાત પર અંકુશ કેવી રીતે રાખવો ?
- (4) આવશ્યક આયતો માટેની ચુકવણી માટે જરૂરી હુંડિયામણ કમાવવા માટે નોકાસોને પ્રોત્સાહન આપવા ક્યા પગલા લેવા. તે પડકારરૂપ છે.
- (5) ઘણી બધી ભારતીય વસ્તુઓ ગુણવત્તાના પ્રશ્નો આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારમાં ટકી શકતી નથી. આવા સંજોગોમાં ઉત્પાદકો પાસે ગુણવત્તાનું પાલન કઈ રીતે કરાવવું તે પડકાર જનક છે.
- (6) વિદેશ વ્યાપાર નીતિના ઘડતરમાં રોજગારીના મોટા આધારસમાન નાના અને ગૃહ ઉદ્યોગોને હાનિ પહોંચાડ્યા વિના કેવી રીતે ઉત્પાદન અને વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું.
- (7) આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારમાં વિદેશી હુંડિયામણની જરૂરિયાત ઊભી થાય ત્યારે હુંડિયામણ ક્યા માર્ગો મેળવવું અને કઈ રીતે બચાવવું તે પડકારરૂપ છે.

પ્રશ્ન 9 - ભારતની વિદેશ વ્યાપાર નીતિના તબક્કા સમજાવો.

→ વિદેશ વ્યાપારનીતિના બે તબક્કાઓ છે.

(1) વૈશ્વિકીકરણ પહેલાની વિદેશ વ્યાપાર નીતિ :

આઝાદી બાદ આર્થિક અને રાજકીય માળખાની ગોઠવણ કરવાની હતી પરંતુ દેશ વિદેશી શાસનમાંથી મુક્ત થયો હોવાથી દેશના લોકોનું વિદેશી વસ્તુ અને વિદેશી કંપની સામે માનસિક વિરોધ હતો. તેથી આ તબક્કામાં આયાત પર અંકુશ અને નિકાસો ઓછી હતી.

ભારતે મિશ્ર અર્થતંત્ર સ્વીકારી આયોજન દ્વારા વિકાસની વ્યુહરચના અપનાવી હતી. પરંતુ મોટા પાયાના ઉદ્યોગોની સ્થાપના માટે વધુ આયાતો થતા વિદેશી હંડિયામણ ઘટ્યું. તેથી વપરાશી ચીજવસ્તુની આતાત પર અંકુશ મુકાયો.

આ તબક્કામાં દેશના ઉદ્યોગોના સૌરક્ષણને મહત્વ અપાયું. આયાતો ઘટાડી નિકાસ વધારીને વિકાસ કરવાનું વિચાર્યું. તેથી પરંપરાગતની સાથે બિનપરંપરાગત નિકાસો વધ્યા.

ભારતના ચલણ રૂપિયાને સરકારના અંકુશમાં રખાયો જ્યાં રૂપિયાના અવમુલ્યન દ્વારા નિકાસ વધારવાની નીતિ અપનાવાઈ જેથી આયાતો મોંઘી થઈ. પરિણામે લેણ-દેણની તુલામાં ખાધ ઊભી થઈ. તેથી આ તબક્કામાં આયાત અવેજીકરણ દ્વારા આયાતી ખર્ચ ઘટાડવાની નીતિ અપનાવાઈ. આયાત અવેજીકરણ એટલે આયાત થતી વસ્તુની અવેજીમાં પોતાના દેશમાં વસ્તુ ઉત્પાદન કરવાની રીત.

(2) વૈશ્વિકીકરણ બાદની વિદેશ વ્યાપાર નીતિ :

1991થી ભારતની આર્થિક નીતિમાં પરિવર્તન થતા ભારતે સંરક્ષણાત્મક વેપારનીતિને બદલે મુક્ત વ્યાપારનીતિ અપનાવી. હંડિયામણના બજારમાં રૂપિયાને ક્રમશઃ અંકુશ મુક્ત કરી આયાત-નિકાસ પરવાના હળવા કરાયા. માત્ર કુડ ઓઇલ, ખાદ્ય તેલ અને રસાયણ જેવી વસ્તુની આયાતમાં જ અંકુશ રખાયો.

પ્રત્યક્ષ વિદેશી મુડીરોકાણ અને ખાનગીકરણને કારણે વિદેશી કંપનીઓ દેશમાં જ વસ્તુનું ઉત્પાદન અને વેચાણ કરી શકે છે.

1991 પછી વિદેશ વ્યાપાર નીતિ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારમાં ભારતનો હિસ્સો વધે તે મુજબ ન તૈયાર કરવામાં આવી.

1995માં ભારતે WTO નું સભ્યપદ મેળવ્યું અને તેના માર્ગદર્શન મુજબ ખેત પેદાશની આયાત-નિકાસ માટેના કાયદા અને મુમુડીરોકાણ અંગેના કાયદા બદલવામાં આવ્યા.

